

Сыргабаев С.Б.

КЫРГЫЗСТАНДЫКТАРДЫН ПАТРИОТИЗМИНИН СОЦИОЛОГИЯЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ: НЕГИЗГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР

Сыргабаев С.Б.

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПАТРИОТИЗМА КЫРГЫЗСТАНЦЕВ: ДОМИНИРУЮЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ

S.B. Syrgabaev

SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PATRIOTISM KYRGYZ CITIZENS: THE DOMINANT TRENDS AND PATTERNS

УДК: 316.752

Макалада автор кыргызстандыктардын учурдагы патриотизм маселесине кайрылып, ага социологиялык чен-өлчөмдөрдүн негизинде мүнөздөмө берген. Автор теориялык көз караштар менен бирге эле социологиялык изилдөөнүн эмпирикалык жыйынтыктарына таянып, патриотизмди кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдөөнүн фактору катары өрчүтүү боюнча сунуштарын берген.

***Негизги сөздөр:** патриотизм, Ата Мекен, мамлекеттик символдор, жарандык иденттүүлүк, мамлекет, улут, социологиялык чен-өлчөм.*

В статье автор обращается к проблематике патриотизма у современных кыргызстанцев и дает ей социологическую характеристику на основе эмпирических индикаторов. Автор, опираясь на различные теоретические точки зрения и результаты конкретного социологического исследования, выработал ряд рекомендаций по развитию патриотизма в качестве фактора укрепления кыргызской государственности.

***Ключевые понятия:** патриотизм, Родина, государственные символы, гражданская идентичность, государство, национальность, социологический индикатор.*

The author addresses the issues of patriotism in modern Kyrgyz citizens and gives her sociological characteristics on the basis of empirical indicators. Author, based on different theoretical viewpoints and results of concrete sociological research, has developed a series of recommendations for the development of patriotism as a factor of strengthening of statehood.

***Key concepts:** patriotism, homeland, state symbols, civic identity, state, nationality, sociological indicator.*

Патриотизмдин илимий жана саясий негиздери. Маселени талдоону алгач “патриотизм” түшүнүгүнүн генезисинен баштоо максатка ылайыктуу. Бул термин байыркы грек тилинен келип чыгып («патриώτης»), “мекендеш” же “мекен” деп которулат. Антик доорунда патриот («патρίς», «patría») сөзү грек полистерине карата колдонулуп келген [6].

Дүйнөлүк философиялык ой казынасында патриотизмди андап түшүнүү аракеттери салттуу көрүнүш болуп саналат. Маселен, антик философтору

патриотизмди адеп-ахлактык сапат жана коом мүчөлөрүнүн маанилүү милдети катары эсептешкен. Социологиянын классиктеринин (Э.Дюркгейм, М.Вебер, Т.Парсонс) эмгектеринде патриотизм суверенитет жана аймактык бүтүндүк менен байланыштырылып, социалдык рационалдуулуктун бир түрү деп түшүндүрүлгөн [12].

Батыштын саясат таануу илимдеринде патриотизмдин конструктивисттик концепциясы иштелип чыккан. Анын алкагында патриотизм Мекенге карата табигый жол менен пайда болгон сезим эмес, максаттуу түрдө калыптандырылуучу саясий ишеним экендиги айтылат. Мисалы, англиялык окумуштуу Э.Хобсбаум улуттук патриотизмди улуттук мамлекетти түптөөнүн маанилүү каражаты деп эсептейт. Патриотизм саясий элиталар тарабынан “салттарды ойлоп табуу” аркылуу атайын максат менен конструкцияланат [14:47]. “Салттар” иретинде автор символдук жана ритуалдык мааниге ээ болгон, ошондой эле негизинен бийлик тарабынан жөнгө салынуучу коомдук практикалардын жыйындысын түшүнгөн.

Ал эми заманбап илимий дискурста, ошондой эле күнүмдүк кадыресе түшүнүктө патриотизмдин өзөгүн “Мекенге болгон сүйүү” концепциясы түзөт. Мындан сырткары, патриотизм өз өлкөсү үчүн сыймыктануу сезимин чагылдырып, эли-жерине болгон “табигый” сезимге негизделет деген көз караш орун алган. Бирок, патриотизмдин аныктамасы муну менен эле чектелип калбайт. Анын орчундуу мүнөздөмөлөрүнүн бири катары жарандардын Мекендин кызыкчылыгы үчүн ар кандай деңгээлдеги курмандыкка барууга даярдыгы белгиленет.

Суверендүү мамлекеттүүлүгүн жаңыдан түптөп жаткан постсоветтик өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө патриотизм саясий дискурстун негизги түшүнүктөрүнүн бирине айланды. Анткени патриоттуулукту өстүрүү улуттук жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун өбөлгөсү деген көз караш орун

алууда. Мисалы, Орусия Федерациясынын президенти В.Путин 2012-жылы Федералдык жыйынга кайрылуусунда патриотизмди “бириктирүүчү күч” жана улуттук идея катары тариздеген [1]. Бул багытты турмушка ашырууну көздөгөн мыйзамдар да бар. Алсак, 2015-жылы “Орусия жарандарын патриоттук тарбиялоо” аттуу мамлекеттик программа 2016-2020-жылдарга кабыл алынып, ага федералдык бюджеттен 1666556,8 миң рубль каралган [10].

Ушундай нуктагы стратегиялык документтер Кыргыз Республикасында дагы иштелип чыгып, учурда жүзөгө ашырылууда. Алсак, “2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында” патриоттуулукту (атуулдукту) тарбиялоого олуттуу маани берилет. Бул документте “...мамлекеттик жарандык аң-сезимди калыптандыруу, ар бир инсандын өзүн “Кыргыз жараны” экендигин аңдап-түшүнүүсү, жарандык атуулдукту тарбиялоо...” орчундуу стратегиялык максаттардын катарында турат. Ошондой эле, 2013-жылы кабыл алынган “Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чындоо концепциясында” жарандык атуулдукту калыптандыруу жарандык иденттүүлүктү курууга жана мамлекеттүүлүктү чындоого жагымдуу шарт түзүүчү фактор иретинде таризделет [5].

Учурда дээрлик бардык прогрессивдүү өлкөлөрдө жарандык иденттүүлүк маселесин изилдөө мамлекеттик деңгээлге чыгарылып, мунун алкагындагы аракеттер жарандардын патриоттуулук деңгээлин кеңири талдоо менен эле чектелбестен, ага узак мөөнөттүү мониторингдерди жүргүзүү усулдары да жолго коюлган. Ал эми Кыргызстанда азыркы күнгө чейин бул теманын алкаганда, тагыраак айтканда, жалпы жарандык иденттүүлүк же “кыргыз жараны” түшүнүгү, анын калыптанышы жана өнүгүшү боюнча теориялык жана эмпирикалык изилдөөлөрдүн таңсыктыгы орун алууда. Жогоруда белгиленген мамлекеттик стратегиялык документтерде өлкөнүн келечегине таасир этүүчү саясий

максаттар коюлган. Бирок бул жааттагы саясий чараларды натыйжалуу жүзөгө ашырууда социалдык-гуманитардык илимдердин жетишкендиктерин, айрыкча жаңы социологиялык теориялардын, практикалык социологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын, корутундуларын жана тажрыйбалык сунуштарын эске албай туруп ийгиликке жетүү мүмкүн эмес деген ойдобуз. Ушул өңүттөн алганда Кыргызстандагы жарандык патриотизмди илимий усулдарды колдонуу менен изилдөө, анын табиятын себеп-натыйжа категорияларынын чегинде терең талдоо, узак мөөнөттүү мониторингдерди ишке ашырууга өбөлгө түзүүчү эмпирикалык индикаторлорду аныктоо маанилүү милдет болуп саналат.

Мекен эмнеден баиталат? Патриотизмди социологиялык өңүттө изилдөө, биринчи кезекте, анын мазмунун, табиятын толук кандуу чагылдырып бере турган эмпирикалык индикаторлорду (чен-өлчөмдөрдү) табууну талап кылат. Бул макалада эмпирикалык база катары 2016-жылы Кыргызстандын түндүк жана түштүк аймактарында жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктары пайдаланылган [13]. Бул изилдөөнүн алкагында патриоттуулуктун орчундуу көрсөткүчтөрү иретинде төмөнкүлөр белгиленген:

- жарандардын аң-сезиминдеги патриоттуулук түшүнүгү (концепти) жана анын доминанттык мүнөздөмөлөрү;
- Мекен түшүнүгүнө байланышкан доминанттык ассоциациялар;
- мамлекеттик символикаларды кабылдоо өзгөчөлүгү;
- этностук толеранттуулук/интолеранттуулук деңгээли.

Мына ушул эмпирикалык индикаторлор аркылуу кыргызстандык жарандарга мүнөздүү патриотизмдин өзгөчөлүктөрүн талдасак. Социологиялык сурамжылоо барагында (анкетада) патриотизм түшүнүгүнүн табиятын айкындай турган бир нече жоболор камтылып, респонденттер аларга карата өз пикирлерин билдиришкен (1-таблицаны караңыз).

Таблица 1.

Патриотизмге байланыштуу ой-пикирлерге карата жарандардын көз карашы

	Макул- мун	Жарым- жартылай макулмун	Макул эмесмин	Айта албайм
Өз элинин тарыхын сөзсүз түрдө билүүсү керек	81,2%	12%	2,8%	4%
Өз өлкөсүнүн тарыхын сөзсүз түрдө билүүсү керек	74,1%	14,3%	3,6%	7,9%
Патриотизм боюнча дайыма ММКда сүйлөп жана жазып туруу керек	53,6%	17,1%	12,6%	16,7%
Өз эне тилин билүү, өнүктүрүү жана анын жашоосу үчүн күрөшүү керек	71,8%	12,6%	4,5%	11,1%
Улуттук кийимдерди, баш кийимдерди кийүү керек	51,1%	22,4%	13,5%	13%
Өз өлкөсүнүн экономикасына салым кошуу керек	72,6%	13,5%	4,3%	9,6%
Өлкөсү үчүн өз кызыкчылыктарынан баш тартууга даяр болуш керек	50,4%	18,2%	12,6%	18,8%
Өлкөсүнүн кызыкчылыктары үчүн жанын берүүгө даяр болуш керек	52,6%	14,3%	13,5%	19,6%
Патриот – бул алдына мүмкүнчүлүк келсе дагы, өз өлкөсүн таштап кетпеген адам	61,8%	12,8%	11,5%	13,9%

1-таблицадан көрүп тургандай, сунушталган ой-пикирлердин тизмеси менен сурамжыланган жарандардын жарымынан көбү жалпысынан “макул” болушкан. Ошол эле мезгилде, респонденттердин эң эле басымдуу бөлүгү (81,2%) үчүн патриотизм бул – “өз элинин тарыхын сөзсүз билүү”. Андан кийинки орундарда “өз өлкөсүнүн тарыхын сөзсүз билүү”, “өз эне тилин билүү”, “өз өлкөсүнүн экономикасына салым кошуу” турат. Мындай пикирдик түзүлүштү конструктивдүү деп атаганга негиз бар. Себеби, патриотизмди жөн гана декларация иретинде (тарыхын, тилин билүү) кабылдагандар менен аны активдүү аракеттер менен байланыштыргандардын ортосундагы ажырым аз. Маселен, патриотизм бул “өз өлкөсүнүн экономикасына салым кошуу” деген пикирге карата сурамжылангандардын 72 пайыздан көбү макулдугун билдиришкен.

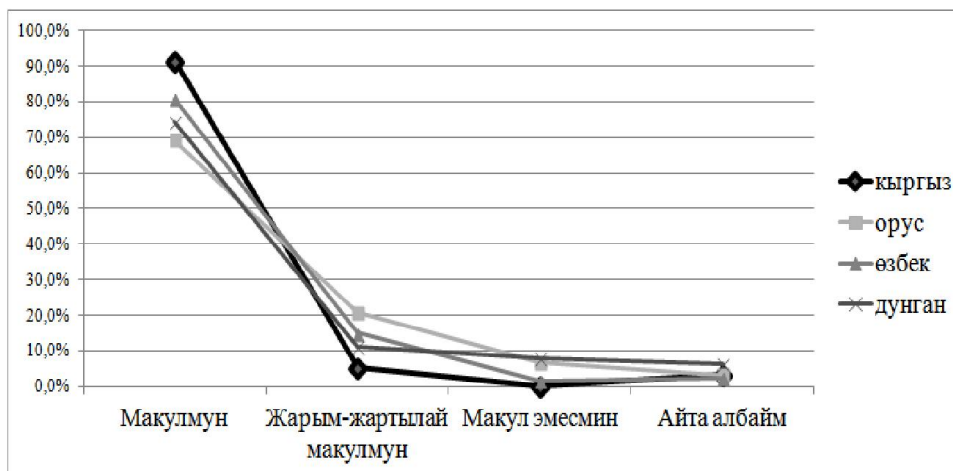
Акыркы мезгилдерде улуттук кийимдерди, баш кийимдерди кийүү, өзгөчө жаштар арасында модалуу көрүнүшкө айланды. Кадыресе аң-сезимде бул патриоттуулуктун белгиси катары кабылданышы мүмкүн. Ошентсе да, биздин изилдөөгө катышкандардын пикиринде улуттук кийимдерди кийип жүрүү патриотизмди чагылдырган орчундуу көрсөткүч болуп саналбайт. Жыйналган социологиялык

маалыматты аймактар боюнча талдоодо дагы бир тенденция байкалды. Маселен, улуттук кийимдерди кийүү Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун тургундарына салыштырмалуу Ош шаарынын жана Ош облусунун жашоочулары үчүн патриотизмдин индикатору катары дээрлик 1,5 эсеге жогору бааланган.

Алынган маалыматтарды жарандардын этностук таандыктыгы аркылуу талдоо бир катар өзгөчөлүктөрдү ачыкка чыгарды. Дегенибиз, сурамжылангандардын жалпы массиви үчүн патриотизмдин эң эле салмактуу болгон көрсөткүчү (“өз элинин тарыхын сөзсүз билүү”) этностук белги боюнча караганда бирдей мааниге ээ эместиги байкалды. Мисалы, кыргыз улутундагылар үчүн “өз өлкөсүнүн тарыхын сөзсүз билүү” абсолюттук түрдөгү баалуулук болсо (86,4%), башка этностордо – орустарда, өзбектерде, дунгандарда бул көрсөткүч орто эсеп менен 10 пайызга төмөн. Ошол эле учурда, ушул этностордун өкүлдөрү үчүн “өз өлкөсүнүн тарыхын билүүгө” караганда “өз элинин тарыхын билүү” маанилүү экендиги аныкталды (орточо алганда 10 пайызга жогору турат). Бул пикирдик жагдай толугураак төмөнкү 1-диаграммада чагылдырылган.

Диаграмма 1.

“Өз элинин тарыхын сөзсүз түрдө билүүсү керек”

Заманбап аныктамаларга ылайык, патриотизм түшүнүгү, биринчи кезекте, анын өзөктүк бөлүгү – Мекен менен байланыштырылат. Мекен категориясы өз кезегинде бир катар илимий теорияларды алкагында каралып келет [2]. Бул теорияларды жалпылаштырып, изилдөө фокусу боюнча төмөнкүдөй топторго бириктирсек болот:

1) *Мамлекеттик иденттүүлүктүн негиздерин издөө*. XX кылымдын теориялык доктриналары (либерализм, национализм, фашизм, этнос теориялары, антиглобалисттик концепциялар) Мекендин элесин (образын) макро-деңгээлде, б.а. жалпы мамлекеттин чегинде калыптандыруу зарылдыгын белгилейт. Жалпысынан бул доктриналарды элди

бириктирүүдөгү Мекен элесинин маанилүүлүгү тууралуу идея жакындаштырып турат;

2) *Глобализм жана космополитизм*. Бул багыттагы концепцияларга ылайык, Мекен категориясы эскирген феномен катары кабыл алынат, мамлекет Мекендин базалык мүнөздөмөсү катары эсептелбейт. Эми анын ордуна маалыматтык технологияларга, ааламдашуунун жүрүшүндө универсалдашып бараткан дүйнөлүк маданиятка, тармактык түзүлүштөргө негизделген глобалдык коом келет;

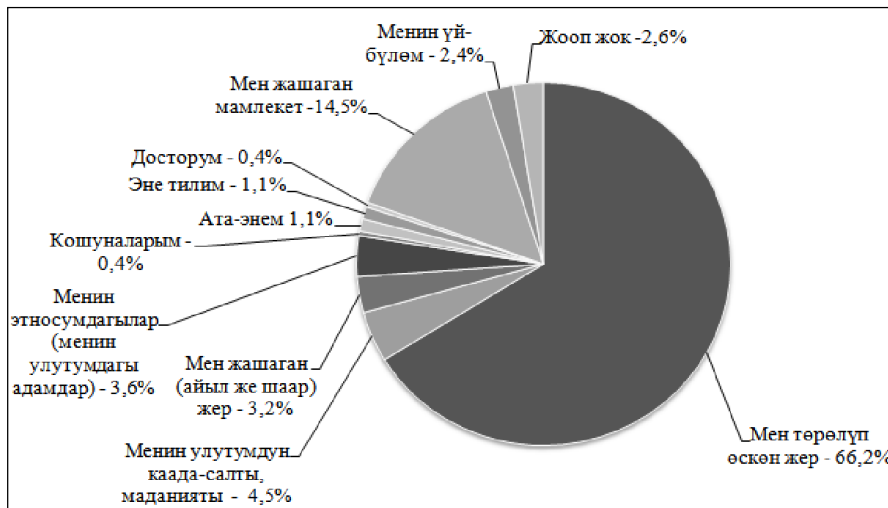
3) *Мекен түшүнүгүн такыр эле четке каккан да теориялык көз караштар бар*. Мисалы, постмодерн теорияларында, инсандардын иденттүүлүгү, дегеле курчап турган социалдык болмуштун өтө

өзгөргүчтүгүнө басым жасалат. Мындай жагдайда Мекендин да туруктуу элеси калыптанбайт.

Ал эми кыргызстандык жарандардын аң-сезиминде Мекен эмне менен байланыштырылат? Мына ушул багытта, тагыраак айтканда Мекен түшүнүгүнүн ички мазмунун айкындоо максатында респонденттерге атайын суроо узатылган. Анын жыйынтыгына көңүл бурсак (2-диаграмманы караңыз).

Диаграмма 2.

“Ата Мекен” деген сөз биринчи кезекте сизге эмнени элестетет?”

2-диаграмма чагылдырып тургандай, сурамжылангандардын дээрлик 60 пайыздан ашыгы үчүн Мекен адегенде “төрөлүп өскөн жер” менен ассоциацияланат. Ал эми “мамлекет” менен байланышты респонденттердин 14 пайызы гана белгилеген. Жарандардын Мекен жөнүндө түшүнүгүнүн мындай ички курамын социологиялык-психологиялык өңүттө төмөнкүдөй интерпретацияласак болот. Мекендин элеси калктын социалдык эс-тутумунун түпкүрүнөн орун алып, символдор менен чулганган. Анын негизинде байыркы архетип – “Жер-Эненин” мифологиялык элеси жатат. Белгилүү болгондой, архетип К.Юнгдун аналитикалык психологиясындагы негизги категориялардын бири. Бул окумуштуунун теориясына ылайык, аң-сезимдин терең катмарында жамааттык түпкү аң-сезим жайгашып, ал өзүнө мурдагы муундардын кылымдык тажрыйбаларын камтып турат. “Биздин жаныбыз денебиз сыяктуу эле ата-бабаларыбыздын жанын жана денесин түзгөн элементтерден туруп, өткөн тууралуу эс-тутумду, башкача айтканда архетиптик эс-тутумду сактайт” [15:108]. К.Юнг эң эле байыркы жана туруктуу архетиптердин катарына “Жер-Энени” киргизген.

Жүйөлүү илимий пикирлерге таяна турган болсок, Мекендин элеси туулуп өскөн үйдөн башталып, жакындык жана байланыш сезими кийинчерээк туулган аймагына (мисалы – айылына, районуна, облусуна), андан соң туулган өлкөсүнө жайылып,

эволюциялык өнүгүү жолун басып өткөндөн кийин руханий баалуулукка айланат [11:32]. Андыктан туулуп өскөн жерине болгон байланыш сезими, улуттук жана жарандык позицияларга (сезимдерге) салыштырмалуу биринчилерден болуп калыптанат. Башкача айтканда, туулуп өскөн аймак (айыл, шаар) приоритеттүү мааниге ээ. Аны биз “кичи мекен” деп атап жүрөбүз. Буга чейин белгиленген алгоритмге ылайык, “кичи мекен” түшүнүгүнүн чек аралары кеңейип, бара-бара жалпы өлкөнү, мамлекетти өзүнө камтып калат. Мындай абалды патриотизмдин жогорку деңгээли деп атаганга негиз бар. Демек,

келтирилген көз карашка ылайык, биздин жарандардын аң-сезиминде патриоттуулук баштапкы (архетиптик) абалга ээ.

Эмне үчүн жарандарда Мекен түшүнүгү “жашаган мамлекети” менен элестетилбейт? Биздин пикирибизде, мунун жөнү буларда жатат. Мекендин элеси жана жалпы эле патриоттуулук сапаттары табигый калыптануунун натыйжасы болуу менен бирге, ошондой эле максаттуу түрдө мамлекеттик идеологиялык каражаттар аркылуу да жасалма конструкцияланат. Мындай тажрыйба өз учурунда улуттук

иденттүүлүктү (нацияны) куруу сапарын басып өткөн Батыш Европа мамлекеттеринде жана АКШда кеңири колдонулган. Мекендин элесин конструкциялоодо бир катар каражаттар колдонулушу мүмкүн (тил, патриоттук символ-каармандар, окуялар, сакралдуу тарыхый жайлар, комплекстер ж.б.). Алардын ичинде социалдык (тарыхый) эс-тутум зор мааниге ээ. Маселен, жамааттык эс-тутумда сакталып калган жана улуттун мыкты жетишкендиктерин чагылдырган олуттуу тарыхый фактыларды өлкө жарандарын консолидациялоо ишинде колдонууга болот. Ушундай нуктагы аракеттер акыркы убакта Кыргызстанда да жасалууда. Алсак, кыргыз маданиятынын “туу чокусу” делген “Манас” эпосундагы мамлекеттүүлүккө тиешелүү идеялар, ошондой эле Манастын өзүнүн элеси кайрадан “баатырлаштырылып”, бириктирүүчү фактор иретинде пайдаланылууда. 2011-жылдын 31-августунда Бишкек шаарынын борбордук аянтына “Айкөл Манас” айкелинин орнотулушу, биринчи жана экинчи “Көчмөндөр оюндарынын” өткөрүлүшү мунун таасын далили болуп саналат. Бирок, патриотизмди мамлекеттик саясаттын деңгээлинде конструкциялоо иши тиешелүү натыйжаны бербей жатат дегенге негиз бар. Себеби, биздин изилдөө көрсөткөндөй, кыргызстандыктар үчүн Мекен – бул, биринчи кезекте, туулуп өскөн жер, ал эми “мамлекет” категориясы азырынча арткы орундарда турат.

Патриотизмдин символдук мазмундары.

Патриотизм феноменин терендетип кароо үчүн Мекендин элесин конструкциялоодо орчундуу орунга ээ болгон мамлекеттик символдорго карата жарандардын ой-пикирин кошо талдоо абзел. Ушул багыттагы ой-толгоолорду мамлекеттин өзөгүн түзгөн улут – кыргыздардан баштаганыбыз жүйөлүү. Байыртадан эле кыргыздар жашоо философиясын, курчап турган чөйрөгө көз караштарын символдор (эн тамгалар) менен чагылдырып келишкен. Мисалы, улуттук символдордун бири катары тууга “Манас” эпосунда өзгөчө маани берилген. Туу – уруунун, элдин, аскер бөлүгүнүн жана мамлекеттин символу катары кабыл алынган. Туу ар кандай кездемеден жасалып, каскакка (жумуру ичке узун жыгачка) бекитилген. Туу бийик жерге илинип, ыйык сакталып, аскердик бөлүктөрдү, ошондой жалпы элди чогултуу белгисин туюнткан [7]. XX кылымда, СССРдин курамындагы кыргыз мамлекетинде социалисттик-коммунисттик идеологияны чагылдырган символдор колдонулган. Атап айтканда, герб 1936-жылы, туу 1938-жылы кабыл алынып, 1952-жылы жаңысы менен алмаштырылган. Ал эми гимн 1946-жылы жазылып, 1978-жылы кайрадан редакцияланган [3:586]. Кыргызстан суверенитетке ээ болгондон кийин советтик символдор (мамлекеттик, идеологиялык) улуттук символдор менен алмаштырылган. Жогорку Кеңеш тарабынан 1992-жылы 3-мартта мамлекеттин башкы белгиси болуп кызыл түстөгү туу, ошол эле жылы 18-декабрда мамлекеттик гимн, ал эми 1994-жылы 14-январда мамлекеттик герб кабыл алынган [12:750].

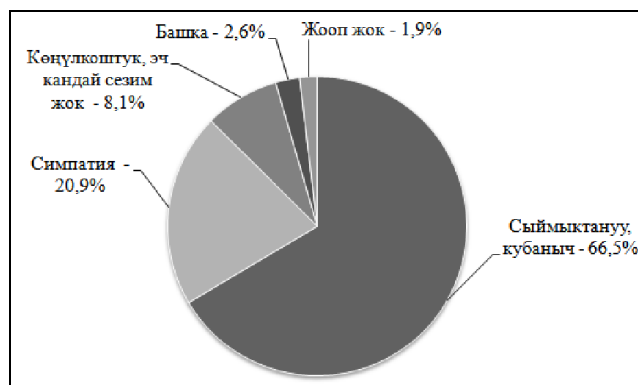
Суверендүү Кыргызстандын расмий символдору бүгүн толук калыптанды десек болот. Мурдагы советтик символдор унутулуп, учурдагы мамлекеттик символдорду көпчүлүк жакшы тааныйт. Бирок, жарандар бул символдорго карата кандай көз карашта? Кандай сезимдер мүнөздүү? Эмесе, эмпирикалык маалыматтарга назар салсак. Социологиялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган жыйынтыктарга ылайык, жарандардын 60 пайыздан ашыгы мамлекеттик символикаларды көргөндө “сыймыктануу, кубаныч” сезими пайда болорун белгилешкен. Ошондой эле, “көңүл кош” маанайдагы респонденттер да жок эмес (3-диаграмманы караныз).

Жарандардын мамлекеттик символдорго карата мамилеси бир өңчөй эмес экендиги байкалды. Дегенибиз, респонденттердин жалпы массивине мүнөздүү негизги тенденция – “сыймыктануу” – сакталгандыгы менен, алардын этностук таандыктыгы боюнча талдоону улантканыбызда бир катар өзгөчөлүктөр айкындалды. Маселен, орус этносунун өкүлдөрүнүн мамлекеттик символикага карата “сыймыктануу” деңгээли башкаларга салыштырмалуу төмөнүрөөк. Ошондой эле, орустар анын ордуна көбүрөөк “симпатия” сезимин белгилешкен. Мындан сырткары, сурамжылоонун жүрүшүндө респонденттердин өлкөнүн желеги тууралуу билимин текшерүүчү суроо берилген эле. Натыйжада жарандардын,

басымдуу бөлүгү, орто эсеп менен 60 пайыздан ашыгы биздин мамлекеттин желегинде “түндүк” чагылдырылганын аташкан.

Диаграмма 3.

“Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символикаларын (герб, желек, гимн) көргөнүңүздө сизде кандай сезимдер пайда болот?”

Албетте, патриотизм сенек кубулуш эмес, ал тарыхый мезгилдин өтүшү менен олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болуп турат. Мисалы, советтик патриотизмдин өз дооруна тиешелүү мазмуну болгондугу анык. Аскердештирилген мүнөздөгү ал советтик патриотизмдин маанилүү таянычтарына булар кирген:

- душмандар менен курчалган өлкө, чеп идеологиясы;
- массалык аскерий-спорттук даярдоо: спорттук ченемдерди тапшыруу (ГТО); аскерге чейинки даярдык; ар кандай аскердик шыктарды өстүрүүчү ийримдер;
- жеңүүчүлөр – согуштун ветерандарына сый көрсөтүү, борбордук аянттардагы Улуу Жениш аскерий параддары, согуш жөнүндө кинофильмдер, чыгармалар жана башкалар;
- тиешелүү “эс-тутум” саясаты: тарыхый окуяларды чыпкадан өткөрүп, расмий мамлекеттик идеологияга ылайыкташтыруу ж.б.

Мына ушул советтик патриотизм системасы аркылуу бир нече муун тарбияланды. Бирок, ошол патриоттуулукка “сугарылган” массалар 1991-жылы активдүү аракеттерге барып, Советтер Союзун сактап кала алышкан жок. Бул – жалпыга белгилүү тарыхый факт.

“Бешинчи графа” көйгөйү. Белгилүү болгондой, 2016-жылы Кыргыз Республикасынын Мамлекетти каттоо кызматынын биометрикалык паспорт боюнча көтөргөн демилгесинен кийин эксперттик чөйрөлөрдө, ошондой эле жалпы коомдук дискурста жарандык паспорттон “улут” деген графаны алып таштоо керектеги жөнүндө кызуу талкуулар жүрүп келет. Эксперттер муну жалпы жарандык иденттүүлүктүн жаралышына өбөлгө түзүүчү шарт деп эсептеп, буга далилдердин бири катары АКШнын тажрыйбасын аташууда. Албетте мындай аргументтерде жүйөлүү маани бар. Бирок, АКШга “америкалык” деген жана этностон жогору коюлган

иденттүүлүккө жетишүүгө башка да уникалдуу факторлор (мисалы, тарыхый шарттар, экономикалык тутум, коомдук ченемдер, калктын демографиялык курамы ж.б.) таасир эткенин эстен чыгарбоо керек.

“Бешинчи графа” деп өтмө мааниде колдонулуп келген түшүнүк Советтер Союзунда тигил же бул этностук топко таандыктык фактын (улутун) документтерде көрсөтүүнү билдирген. Алгач улутту көсөтүү типтүү анкеталарда ишке ашырылган. Ал эми 1974-жылдан тартып жарандык паспортто улутту көрсөтүү милдеттүү болуп калган. Жаран өзүнүн улутун 16 жашында, паспорт алып жатканда, атасынын же энесинин улутун тандоо менен аныктаган. Советтер Союзу жоюлгандан кийин, бир катар постсоветтик мамлекеттер “бешинчи графадан” баш тартышкан. Мисалы, 1990-жылдан тартып ошол эле Орусиянын жарандык паспортунда “улут” белгиси көрсөтүлбөйт. Украинада 2014-жылы мындай графа жокко чыгарылган. Латвияда жарандын этностук таандыктыгы анын каалоосу менен көрсөтүлсө, Литвада бул графа такыр эле алып салынган. Сингапур, АКШ жана Германияда дагы бул тажрыйбадан баш тартышкан. Ал эми коңшу Казакстанда улуту көрсөтүлбөгөн биометрикалык паспорттор 2009-жылдан берилип баштаган. Бирок, бул жаңылык көпчүлүк тарабынан терс кабылдангандыктан, 2011-жылдан тартып улутту көрсөтүү иши жарандын жеке каалоосуна коюлган. Ошондой эле Орусияда дагы жарандык паспортко улут графасын кайтаруу демилгелери байма-бай талкууланууда [9] Жалпылап айтканда, дүйнөлүк практикада жарандык паспортто улуттук белгини чагылдыруунун 3 варианты бар десек болот:

1) паспортто жана башка инсандыкты күбөлөндүрүүчү документтерде улут милдеттүү түрдө көрсөтүлөт;

2) улут же этностук таандыктык жарандык белгиси менен алмаштырылат. Мындай өлкөлөрдө паспортто эреже катары инсандын жарандык таандыктыгы гана көрсөтүлөт;

3) айрым мамлекеттерде улут белгиси жарандын жеке каалоосуна ылайык көрсөтүлөт.

Эми биздин социологиялык изилдөөнүн ушул нукта алынган жыйынтыктарына көңүл бурсак. Сурамжылангандардын жалпы көлөмүнүн басымдуу бөлүгү, тагыраак айтканда 47,2 пайызы жарандык паспорттогу “улут” графасын калтырыш керек деген пикирин билдиришкен. Респонденттердин 17,3 пайызы “алып салыш керек” десе, 19,7 пайызы “муну ар бир жаран өзү чечиш керек” деп жооп берген (ошол эле учурда 15,8% жооп берген эмес). Респонденттердин олуттуу үлүшү “улут” графасын алып таштоого каршы экендигине карабастан, бул жагдайды этностор призмасы аркылуу караганда айрым өзгөчөлүктөр орун алгандыгына күбө болубуз. Алсак, изилдөөнүн тандамасына кирген этностордун ичинен “улут” графасын калтырыш

керек деп эң эле көп кыргыздар белгилешкен (2-таблицаны караңыз).

Таблица 2.

“Сиздин оюңуз боюнча жалпы жарандык паспорттон “улут” деген графаны алып салуу керекпи?”

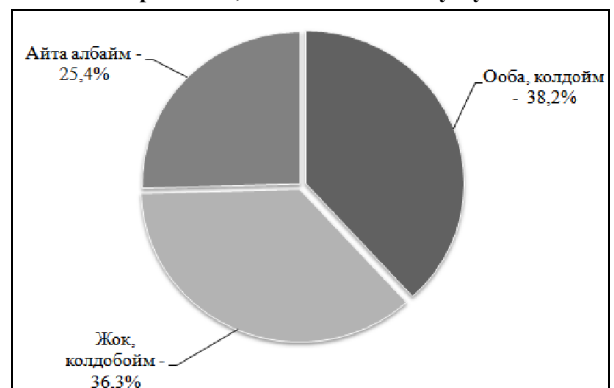
	Ооба, алып салуу керек	Жок, калтырыш керек	Муну ар бир жаран өзү чечиши керек	Айта албайм	Жалпы
Кыргыз	11,4%	59,2%	14,1%	15,2%	100,0%
Орус	22,0%	37,4%	26,4%	14,3%	100,0%
Өзбек	21,8%	39,5%	19,3%	19,3%	100,0%
Дунган	19,4%	40,3%	27,4%	12,9%	100,0%
Башка этностор	25,0%	50,0%	25,0%	0,0%	100,0%

Жалпы жарандык паспортто “улут” графасын калтырыш керек” деген пикирди карманган респонденттердин тобу мунун негизги себеби иретинде “Кыргызстандын жарандарынын этностук таандыктыгын билүү керек” (37,0%) деп белгилешкен. Сурамжылангандардын 20,7 пайызы “бул мурдатан келаткан салт” дешсе, 40 пайыздан ашыгы бул суроого жооп беришкен эмес. Ал эми, аталган графаны “алып салуу керек” деген пикирди тутунгандар анын башкы себеби катары “Кыргызстандын бардык жарандары “кыргызстандыктар” болуп эсептелет” деп билдиришкен. Белгилей кетсек, бул жарандардын тобунун дээрлик 70 пайыздан ашыгы мындай пикиринин себептери тууралуу суроону жоопсуз калтырышкан.

Изилдөөгө катышкан респонденттердин коомдук пикиринин мына ушундай түзүлүшүнөн улам, алардын басымдуу көпчүлүгү “улут” графасынын ордуна “кыргызстандык” деп жазууга каршы болушу мүмкүн деген божомол туулат. Бирок, изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, “кыргызстандык” деген графанын киргизилишин колдогондор жана ага каршы болгондор дээрлик бирдей көлөмдөгү эки тарапка бөлүнүштү. Ошол эле учурда “айта албайм” дегендердин да үлүшү олуттуу болду (4-диаграмманы караңыз).

Диаграмма 4.

“Жалпы жарандык паспорттогу “улут” деген графанын ордуна “кыргызстандык” деген графа киргизилсе, Сиз аны колдойсузбу?”

Социологиялык берилиштерди кайчы таблицалардын алкагында тереңдетип талдоо, респонденттердин жогоруда белгиленген коомдук пикириндеги өзгөчөлүктөрдү айкындоого мүмкүнчүлүк берди. Маселен, 14-19 жаштагы жарандарга салыштырмалуу жетилген курактагылар (20-29 жаш, 30-39 жаш жана андан өйдө) “кыргызстандык” деген графанын киргизилишин орто эсеп менен 2 эсеге көбүрөөк колдошот. Ушундай эле маанайдагы пикирди мамлекеттик кызматкерлер жана пенсионерлер дагы билдиришкен, тагыраак айтканда булар башка кесип ээлерине караганда “кыргызстандык” графасынын пайда болушуна көбүрөөк кошулушат.

Ушундан улам “жаран” жана “жарандуулук” түшүнүктөрү боюнча айрым эксперттик көз караштарга токтоло кетсек. Илимий адабияттарда жарандуулук бир эле мезгилде статус жана иденттүүлүктүн (же бир жамаатка таандыктыктын) түрү катары эсептелет. Тактап айтканда, инсан тигил же бул мамлекеттин территориясында жашоо менен “жаран” деген макамга ээ болот. Бирок мамлекет деген территория эле эмес, ошол инсандардын биримдигинен түзүлгөн коом. Андыктан, инсан өзүн ушул социум менен иденттештириши зарыл шарт. Ал эми мындан анын бул коомдун алдындагы милдеттери келип чыгат. Бул милдеттер юридикалык гана эмес, адеп-ахлактык дагы мүнөздө болот. Окумуштуулар жарандыкты, биринчи кезекте, иденттүүлүк же коомдун жашоосуна катышуу деп түшүнүү абзел дешип, аны формалдуу статус катары кароо эскирген ыкма экендигин белгилешүүдө [8].

Тилекке каршы, Кыргызстан эгемендүүлүк мезгилинин ичинде жалпыга түшүнүктүү, туруктуу жана позитивдүү келечектин элесин калыптандыра албай келет. Жамы журттун жүрөгүнөн түнөк таба

турган мамлекеттик (улуттук) идея да табылбады. Калктын жакынкы келечекке болгон көз карашы бүдөмүк, бирок алыскы жакшы замандан үмүт үзбөйт. Аң-сезимде пландаштыруу горизонту барган сайын тарып, “күнүмдүк” менталдуулук үстөмдүк кылууда. Бүгүн курсак тойсо, эртеңкисин көрө жатарбыз.

Келечектин айкын долбоорунун жоктугу руханий, идеологиялык таянычтарды карт тарыхтан издетүүдө. Акыркы жылдарда эки жолу өткөрүлгөн “Көчмөндөр оюндары” буга таасын далил болуп саналат. Ошондой эле коомдук пикирде кызуу талкуу жараткан “Кырк чоро” кыймылынын өзүм билемдик ишмердигин да белгилеп кетүү абзел. Маселен, бул кыймылдын мүчөлөрү улутчулдук мүнөздөгү жүрүштөрдү (рейдерди) жасап, мыйзамсыз түрдө бир катар соода борборлорун, ишканаларды текшерүүгө алышкан. Ушул жана башка мисалдар патриотизмдин мындай улутчулдук мүнөзүнө карата сын көз караштарда жаратты. Ооба, патриотизмди бурмаланган түрдө түшүнүү же түшүндүрүү коомго зыяндуу кесепеттерди алып келиши мүмкүн. Маселен, патриотизм идеясын (же конструкциясын) белгилүү бир топ өзүнүн тар кызыкчылыгы үчүн колдонушу критикалык ой-жүгүртүүнүн чектелишине, “бөлөктөргө” карата интолеранттуулукка – улутчулдукка, этнофобияга жана жалпы эле ксенофобиялык маанайлардын өрчүшүнө өбөлгө түзүшү ыктымал.

Эми, социологиялык сурамжылоонун материалдарына кайрадан көңүл бурсак. Бул изилдөөнүн алкагында кыргызстандыктардын этностук интолеранттуулук (сабырсыздык) деңгээлин өлчөө аракеттери жасалган. Ал бир нече индикаторлор аркылуу жүргүзүлгөн (3-таблицаны караңыз).

Таблица 3.

Этностордун укуктук макамы тууралуу пикирлерге карата респонденттердин көз карашы

<i>Пикирлер</i>	Колдойм	Жарым-жартылай колдойм	Эч колдобойм	Жооп жок
1. Кыргызстан кыргыздардын гана мамлекети болушу керек	20,1%	25,2%	52,8%	1,9%
2. Кыргызстанда кыргыздардын укугу жана жоопкерчилиги башка этносторго караганда көбүрөөк болуш керек	37,6%	26,3%	33,3%	2,8%
3. Кыргызстан көп улуттуу өлкө болгондуктан, анда жашаган бардык этностор бирдей укукка ээ болушу керек	64,1%	24,6%	9,6%	1,7%
4. Кыргызстандын көп улуттуу болушу – бул мамлекеттин артыкчылыгы	4,1%	50,2%	29,9%	15,8%
5. Кыргызстандын көп улуттуу болушу – бул мамлекет үчүн проблема (көйгөй)	16,2%	24,8%	54,1%	4,9%
6. Кыргызстанда кыргыздар өз тегерегинде башка этносторду бириктирген титулдук улут болушу керек	53,4%	26,3%	15,8%	4,5%

Таблицада камтылган алты индикатор өзүнө “сабырдуулукту” жана “сабырсыздыкты” чагылдырган карама-каршы эки пикирдик уюлга ээ. Алынган жыйынтыктар биздин жарандарга негизинен этностук толеранттуулук мүнөздүү экендигин көрсөттү. Себеби, респонденттердин салыштырмалуу басымдуу

бөлүгүнүн, – орто эсеп менен 50 пайызга чукулунун пикир жебеси индикаторлор шкаласында “сабырдуулук” уюлун көздөй жылган. Ошентсе да бул пикирдик жагдай толук ишенимди туудурбайт. Дегенибиз, сурамжыланган массивдин үчтөн бир бөлүгү 2-чи индикатор боюнча интолеранттуу маанайларын

билдиришкен. Тактап айтканда, “кыргыздардын укугу жана жоопкерчилиги башка этносторго караганда көбүрөөк болуш керек” деген пикирди “колдогондор” дээрлик 38 пайызга, ал эми “жарым-жартылай колдогондор” 33 пайызга жеткен. Башкача айтканда, бул көз караштарды жалпысынан позитивдүү деп эсептегендердин суммардык үлүшү ага каршы чыккандарга салыштырмалуу эки эсеге көп. Ошондой эле, респонденттердин пикиринде 4-чү индикатор боюнча дагы чечкиндүүлүк жок: “Кыргызстандын көп улуттуу болушу – бул мамлекеттин артыкчылыгы” деген көз карашты 4 пайыз гана ишенимдүү колдосо, ал эми 50 пайыздан ашыгы жарым-жартылай колдоорун билдирген.

Социологиялык өңүттөн алганда, ушул “сабырсыздык” мүнөздүү болгон респонденттер кызыгууну туудурат. Бул жагдайды тереңдетип кароо максатында эмпирикалык көрсөткүчтөрүнүн ортосундагы корреляциялык байланыштырды (көз карандылыктарды) талдоого алдык. Натыйжада, бир катар өзгөчөлүктөр айкындалды. Маселен, интолеранттуулукту туюнткан 2-чи индикатор боюнча Ош шаарынын тургундарынын көрсөткүчтөрү Бишкек шаарына салыштырмалуу 20 пайызга көп. Ал эми респонденттердин кесиби боюнча алганда жеке ишкерлер эң эле “сабырдуулардын” катарына кирген.

Корутундулар жана сунуштар. Жогоруда орун алган социологиялык талдоонун алкагында учурдагы кыргызстандык жарандарга мүнөздүү болгон патриотизмдин бейнесин сүрөттөө, анын өзгөчөлүктөрүн айгинелеп, негизги тенденцияларын аныктоо аракеттери жасалды. **Натыйжада, төмөнкүдөй корутундуларга келдик:**

1. Жалпысынан, кыргызстандыктардын патриотизмге карата пикирдик маанайын конструктивдүү деп атаганга негиз бар. Себеби, патриотизмди жөн гана декларация иретинде (өлкөнүн тарыхын, тилин билүү) кабылдагандардын жана аны активдүү аракеттер менен байланыштыргандардын ортосундагы ажырым аз. Маселен, патриотизм бул “өз өлкөсүнүн экономикасына салым кошуу” деген пикирге сурамжылангандардын дээрлик үчтөн эки бөлүгү кошулган.

2. Респонденттердин абсолюттук басымдуу бөлүгү же ар бир он адамдын сегизи үчүн патриотизм бул – “өз элинин тарыхын сөзсүз билүү”. Андан кийинки орундарда “өз өлкөсүнүн тарыхын сөзсүз билүү”, “өз эне тилин билүү”, “өз өлкөсүнүн экономикасына салым кошуу” турат.

3. Биздин изилдөөгө катышкандардын пикиринде улуттук кийимдерди кийип жүрүү патриотизмди чагылдырган орчундуу көрсөткүч болуп саналбайт. Ошол эле учурда бул пикирге аймактык өзгөчөлүктөр мүнөздүү. Дегенибиз, Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун тургундарына салыштырмалуу Ош шаарынын жана Ош облусунун жашоочулары үчүн улуттук кийимдерди кийүү патриотизмдин индикатору катары дээрлик бир жарым эсеге жогору бааланган.

4. Жүйөлүү илимий пикирлерге таяна турган болсок, инсандын туулуп өскөн жерине болгон

байланыш сезими, улуттук жана жарандык позицияларга салыштырмалуу биринчилерден болуп калыптанат. Башкача айтканда, туулуп өскөн аймак (айыл, шаар же “кичи мекен”) приоритеттүү мааниге ээ. “Кичи мекен” түшүнүгүнүн чек аралары кеңейип, бара-бара жалпы өлкөнү, мамлекетти өзүнө камтып калат. Мындай абалды патриотизмдин жогорку деңгээли деп атаганга негиз бар. Ушул логикага ылайык жана социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктарына таянуу менен биздин жарандардын аңсезиминде патриоттуулук баштапкы же “архетиптик” абалда деп бүтүм чыгарууга болот.

5. Мекендин элеси жана жалпы эле патриоттуулук сапаттары табигый түрдө калыптануу менен бирге эле идеологиялык максаттуу каражаттар аркылуу да жасалма конструкцияланат. Ушул өңүттөн алганда, бул тармактагы мамлекеттик деңгээлдеги иш-чаралар (саясат) тиешелүү натыйжаны бербей жатат дегенге жүйө бар. Себеби, изилдөө көрсөткөндөй, кыргызстандыктар үчүн Мекен – бул, биринчи кезекте, туулуп өскөн жер, ал эми “мамлекет” категориясы азырынча арткы планда турат.

6. Социологиялык жыйынтыктарга ылайык, изилденген жарандардын жарымынан ашыгы мамлекеттик символикаларды көргөндө “сыймыктануу, кубаныч” сезими пайда болорун белгилешкен. Ошол эле маалда, “көнүлкөш” маанайдагы респонденттердин да үлүшү сезилерлик.

7. Жарандардын мамлекеттик символдорго карата мамилеси бир өңчөй эмес. Респонденттердин жалпы массивине мүнөздүү негизги тенденция – “сыймыктануу” – орун алганы менен, алардын пикири этностук белгилери боюнча алганда бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Этностук азчылыктардын (орус, өзбек, дунган ж.б.) өкүлдөрүнүн мамлекеттик символикага карата “сыймыктануу” деңгээли салыштырмалуу төмөнүрөөк.

8. Сурамжылангандардын олуттуу үлүшү же ар бир он адамдын ичинен төртү жарандык паспорттогу “улут” графасын калтырыш керек деген пикирди карманышат. Изилдөөнүн тандамасына кирген этностордун ичинен мындай пикир эң эле көп кыргыздарга таандык. Ал эми мунун негизги себеби катары “Кыргызстандын жарандарынын этностук таандыктыгын билүү керек” деген ой белгиленген.

9. Изилдөө көрсөткөндөй, жалпы жарандык паспортко “кыргызстандык” деген графанын киргизилишин колдогондор жана ага каршы болгондор дээрлик бирдей көлөмдөгү эки тарапка бөлүнүштү. Ошол эле учурда “айта албайм” дегендердин да үлүшү олуттуу болду. Белгилей кетсек, 14-19 жаштагы жарандарга салыштырмалуу жетилген курактагылар (20-29 жаш, 30-39 жаш жана андан өйдө) “кыргызстандык” деген графанын киргизилишин орто эсеп менен 2 эсеге көбүрөөк колдошот. Ушундай эле маанайдагы пикирди мамлекеттик кызматкерлер жана пенсионерлер дагы билдиришкен, тагыраак айтканда булар башка кесип ээлерине караганда “кыргызстандык” графасынын пайда болушуна көбүрөөк кошулушат.

10. Эмпирикалык индикаторлор биздин жарандарга негизинен этностук толеранттуулук мүнөздүү экендигин айгинеледи. Себеби, ар бир он респонденттин беши өлчөө шкаласында “сабырдуулукту” көрсөттү. Ошентсе да, интолеранттуу маанайлар да жок эмес. Маселен, “кыргыздардын укугу жана жоопкерчилиги башка этносторго караганда көбүрөөк болуш керек” деген пикирди “колдогондордун” жана “жарым-жартылай колдогондордун” суммардык үлүшү ага каршы чыккандарга салыштырмалуу эки эсеге көп.

Ал эми мамлекеттүүлүктү бекемдөөнүн өбөлгөсү катары патриоттуулукту өрчүтүү боюнча төмөнкүлөрдү сунуштоого болот:

1. Стратегиялык милдеттерди жүзөгө ашырууда программалык ыкма жемиштүү экендигин эл аралык тажрыйба тастыктоодо. Андыктан патриоттуулукту өрчүтүү боюнча максаттуу программалар (республикалык жана аймактык деңгээлдердеги) иштелип чыгышы жана ишке ашырылышы абзел. Акыркы жыйырма беш жылдын ичинде мындай өнүттөгү программалар Кыргызстанда жок экендигин белгилей кетүү зарыл;

2. Кыргызстандын коомундагы этностор аралык мамилени, диний жана регионалдык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен толеранттуу, позитивдүү патриотизмди өстүрүүгө басым жасоо зарыл;

3. Баштапкы социалдаштыруунун агенттерин – үй-бүлө, бала бакча, мектептерди, ошондой эле жарандык коом институттарын, жогорку окуу жайларын патриоттуулукка тарбиялоо процессине кеңири аралаштыруу боюнча чараларды көрүү керек. Тажрыйба көрсөткөндөй, учурда булардын патриоттуулукту тарбиялоо процессине катышуу деңгээли төмөн бойдон калууда;

4. Жарандык патриотизмди, башкача айтканда улутчул, радикалдуу өнүттөгү патриотизмдин ордуна жарандык милдеттер жана жоопкерчиликтер призмасы аркылуу калыптандырылган, толеранттуу патриотизмди өрчүтүүгө басым жасоо керек;

5. Мамлекеттик символикалар жөнүндө мыйзам толук кандуу иштебей жатат дегенге жүйө бар. Себеби алар жарандык аң-сезимде тиешелүү деңгээлде “сакралдашкан” жок, натыйжада көңүл-кош мамиле орун алууда. Андыктан аталган мыйзамдын аткарылышын күчөтүү зарыл, ошондой эле ага тиешелүү толуктоолорду киргизүү жагын дагы караштыруу керек. Маселен, жарандын патриоттуулук сезимдерин күчөтүү максатында тарыхый, “ыйык” деп эсептелинген жерлерди (географиялык объектерди) кошумча символдук элементтер катары пайдаланууга негиз бар;

6. Тиешелүү мыйзам менен “Патриот күнүн” белгилөө салтын киргизүүгө толук негиз бар деп ойлойбуз;

7. Патриотизм баалуулуктарын жайылтуу ишине (өзгөчө жаштар арасында) масс-медиа тутумун, анын ичинде кино-индустрияны, интернет ресурстарын жигердүү тартуу зарыл. Бул процесстин ийгилигин камсыздаш үчүн патриоттуулук продук-

цияларына мамлекеттик тапшырык (заказ) системасын ишке киргизүү керек.

Адабияттар жана булактар:

1. Борис Брук. Подмена понятий: патриотизм в России [Электрондук ресурс] URL: <http://imrussia.org/ru/1735-has-patriotism-in-russia-been-hijacked> (кайрылуу күнү - 07.12.2016)
2. Гузенина С.В. Образ Родины как духовная основа социального поведения [Электрондук ресурс] URL: http://www.isprras.ru/pics/File/Announcing/Guzenina/Guzenina_avtoreferat.pdf (кайрылуу күнү - 05.12.2016)
3. Кыргыз Совет Энциклопедиясы (КСЭ), - Ф., 3-том, 1978.
4. Кыргызстан Улуттук энциклопедиясы. –Б.: “Кыргыз Энциклопедиясы” башкы редакциясы, 4-том, 2012.
5. Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү стратегиясы, 2013-2017-жылдардын мезгилине [Электрондук ресурс] URL: http://www.president.kg/ru/news/ukazy/1466_tekst_natsionalnoy_strategii_ustoychivogo_razvitiya_kyrgyzskoy_republiky_na_period_2013-2017_godyi/ (кайрылуу күнү - 07.12.2016)
6. Лысак И.В., Наливайченко И.В. Патриотизм: отжившая ценность или актуальный тренд? – Таганрог: Изд-во ЮФУ, 2013. – 120 с.
7. Манас энциклопедиясы. – Б.: “Кыргыз энциклопедиясы” башкы редакциясы, 2-том, 1995.
8. Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций - М.:Институт философии РАН, 2014.- 232 с.
9. Паспорт без графы “национальность”: мнения разделились [Электрондук ресурс] URL: <http://ru.sputnik.kg/opinion/20160614/1026536543.html>(кайрылуу күнү - 05.12.2016)
10. Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016 -2020 годы [Электрондук ресурс] URL: http://government.ru/media/files/8qqYUwwzHUxz_VkH1js_KAErrx2_dE4q0ws.pdf(кайрылуу күнү - 07.12.2016)
11. Сандомирская И. Книга о Родине: опыт анализа дискурсивных практик. Wien: Wiener Slawistischer Almanach, 2001. - С.32.
12. Социология патриотизма в исторической ретроспективе и её применение к анализу российской реальности. [Электрондук ресурс] URL: http://www.isras.ru/files/File/publ/Kongress_2016/Haliy.pdf (кайрылуу күнү - 08.12.2016)
13. Социологиялык изилдөө 2016-жылы “Кыргыз Республикасын бекемдөө жолдору (социологиялык жаңы иликтөөлөрдүн айдыңында)” аттуу изилдөө долбоорунун (мамлекеттик гранттын) алкагында Бишкек жана Ош шаарларында, Чүй жана Ош областтарында жүргүзүлгөн. Ал анкеталык сурамжылоо ыкмасы менен ишке ашырылып, өзүнө 714 адамдан турган репрезентативдик тандаманы камтыган. Респонденттер 3 критерийдин негизинде – жынысы, жашаган жери, улуту боюнча кокустук принциби аркылуу ылгап алынган. Тандаманын ички түзүмү төмөнкүдөй болгон: шаардык калк – 356 адам, айылдык калк – 358 адам; эркектер – 200 адам, аялдар – 158 адам; Ош областынан 325 адам, Чүй обл. 202 адам, Бишкек. ш. – 187 адам.
14. Хобсбаум Э. Изобретение традиций // Вестник Евразии. 2000. № 1. С. 47–62.
15. Юнг К. Психология бессознательного/ Пер. с англ. — Изд. 2 - е., М.: «Когито-Центр», 2010. - 352 с.
16. Сыргабаев С.Б. Кыргызстандык жаштардын этноулуттук иденттүүлүгү: социологиялык талдоо. Известия вузов Кыргызстана №7, 2015.

Рецензент: к.социол.н., доцент Мадалиев М.М.